

Samlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 108 1987

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-01233-8 (häftad)

ISBN 91-22-01235-4 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1988

hinzu, dass nicht nur sie peinlich ist, dass vielmehr unsere allgemeine und meine besondere Zeit gleichfalls sehr peinlich war und ist und meine besondere sogar noch länger peinlich als die allgemeine.»

Müller-Seidel påpekar att flera av de tyska författarna inom den expressionistiska generationen var promoverade jurister. Kafkas 1984 publicerade *Amtliche Schriften* vittnar om hans nitiska verksamhet på den försäkringsanstalt där han tjänstgjorde. Rättsvetenskapen och framför allt straffrätten var av betydelse för hela den tyska litteraturs utveckling alltifrån seklets början och till och med Weimarepoken, betonar Müller-Seidel, som framhåller att under 1920-talet »Justizkritik» i litterär form skulle få en betydelse som aldrig förut. Kafkas lärare i straffrätt Hans Gross betecknas av Müller-Seidel som något av en nyc-kelfigur vad gäller tolkningen av In der Strafkolonie. Hans Gross var som kriminolog länge internationellt välrenommerad, men »Wissenschaftsgeschichte ist nicht nur Ruhmgeschichte», anmärker Müller-Seidel, som menar att den karaktäristik som getts av Gross Criminalpsycho-logie som »eine recht böse populäre Leistung» träffar rätt. Hans Gross gjorde sig i andra organ till talesman för deportation av »antisociala» och degenererade männi-skogrupper. »In der Strafrechtswissenschaft – wie in ande-re Wissenschaften – dringen am Ende des Jahrhunderts Begriffe wie 'ausmerzen', 'eliminieren' oder 'unschädlich machen' ein, [...]», konstaterar Müller-Seidel.

Som ett fadersuppror gentemot Hans Gross och hans idéer framstår Otto Gross skrift *Über psychopathische Minderwertigkeiten*; en därpå följande konfrontation mellan far och son mot slutet av året 1913 förde till ett offentligt, i pressen livligt ventilerat skeende. Müller-Seidel parallelliserar denna generationskonflikt med den som Franz Kafka själv åskådliggör i *Brief an den Vater*. »Die Generationskonflikte – bei Gross wie bei Kafka – sind nicht oder nicht nur aus individueller Psychologie zu erklären. Sie haben eine stark wissenschaftsgeschichtliche Komponente.»

Astrid Lange-Kirchheim har i flera studier visat på det samband som råder mellan en uppsats av Alfred Weber, yngre bror till Max Weber, betitlad *Der Beamte*, och Kafkas berättelse *In der Strafkolonie*. Alfred Weber liknar byråkratin vid en jättelik »Apparat». »So liest sich Webers Essay stellenweise wie ein Bildreservoir zu Kafkas Erzählung, gleichzeitig aber als ausführliche Interpretation der bürokratischen Bedeutungsdimension des Strafapparates.» (Lange-Kirchheim.) En annan »förlaga» som Müller-Seidel lägger vikt vid är Robert Heindls *Meine Reise nach den Strafkolonien* (1912), en på sin tid också internationellt livligt debatterad bok. Nya Kaledonien, tillhörigt det franska kolonialväldet, får här den mest omfattningsrika beskrivningen, och det är också med denna »Strafinsel» som Kafkas berättelse företer flest överens-stämmelser. Müller-Seidel som inte uppfattar »forsknings-resanden» i novellen som någon »positiv» hjälte, jämför honom med den resande juristen Heindl. »Diese und der 'wirkliche' sind Brüder im Geist.» Müller-Seidel påpekar hur Tucholsky vid 1920-talets mitt skulle komma att attac-kerä Heindl i anslutning till ett då aktuellt arbete om »yrkesförbrytare».

Litterära inflytelser från rysk litteratur, Dostojevski och Tjechov, kommer i beaktande, och dessutom en roman av Octave Mirbeau, *Le Jardin des Supplices* (1899), som i sin skarpa kritik av ett »perverterat» tänkande tar upp Drey-

fusaffärens människojakt. Müller-Seidel avvisar över-huvud en renodlat immanent texttolkning, men han gör själv väsentliga berättartekniska iakttagelser i de avsnitt av studien som ägnas åt *Der literarische Text*.

Müller-Seidel säger i förordet att hans bok utgör »die Nebenarbeit zu einer geplanten grösseren Darstellung zur literarischen Moderne», och det är ett genomgående in-slag i hans undersökning att han slår ner på »der Affekt gegen die Moderne» som han finner förhållande i den tyskspråkiga Kafkaforskningen. Han egen koncisa och klartänkta framställning utgör också ett inlägg till försvar för ständigt hotade mänskliga rättigheter. Tortyr- och dödsapparaters självförstörelse i Kafkas berättelse ser han liksom Walter Biemel, som ägnat novellen en in-trängande analys, »als notwendige Selbstausslösung 'einer pervertierten Rechtsauffassung'».

Ulf Wittrock

Bärbel Schrader/Jürgen Schebera: *Kunst-Metropole Berlin 1918–1933*. Aufbau Verlag Berlin und Weimar 1987.

Weimarer Republik. Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur 1918–1933. Hrsg. von Anton Kaes. J. B. Metzler 1983.

Der Rat geistiger Arbeiter som konstituerade sig i Berlin i november 1918, blir utgångspunkt för den stora, rikt illustrerade volymen *Kunst-Metropole Berlin 1918–1933*, det senaste av de band i sviten *Dokumente und Selbstzeugnisse* som det östtyska Aufbau-Verlag ägnar Berlin. »Von Berlins Künstlern und Intellektuellen hatten nur wenige in den Novembertagen wirklich an der Seite des Proletariats gestanden», förklarar Bärbel Schrader/Jürgen Schebera i ingressen till den nya volymen. Det möte som »rådet» i Berlin höll på Kurt Hillers initiativ skulle bli ett i en rad borgerliga tidningar belyst debakel. Franz Pfemfert åter skrev i *Die Aktion*: »Herr Hiller rennt hin und äfft den Soldatenrat nach.»

Berlin började redan under den första efterkrigstidens inflationsår befästa sin metropolställning. »Bei der Auswahl signifikanter Ereignisse für die Kunst-Metropole Berlin haben wir uns von zwei Gesichtspunkten leiten lassen. Sichtbar werden musste erstens die Breite des Spektrums [...] zweitens die politische Dimension vieler Kunstereignisse, die oft den rechten Kräften willkommenen Anlass waren, ihre grundsätzlichen Attacken gegen die Republik auszutragen.» Det blir således en genomgående trend i volymen att ägna stora uppslag åt de häftiga ideologiska meningsmotsättningar och debatter som av-löste varandra ända fram till *Die Zerstörung der Republik*, som bokens epilogavsnitt rubriceras.

Till novemberrevolutionens omedelbara återspeglings inom kulturlivet räknas uppståndelsen kring Leopold Jessners inscenering av *Wilhelm Tell* i Schauspielhaus 1919. Den tyska filmindustrins dynamiska expansion fokuseras liksom dadaisternas ostentativa utspel. Till Berlin kom Dada 1918 med spektakulära utställningar och manifestationer. Rörelsen fick betydelse för en rad av decenni-ets mest framskjutna konstnärer och författare. Det hör nu till den kulturpolitiska strategin i DDR att uppvärdera tidigare experimentella riktningar inom konsten och litte-raturen och markera deras politiska protestkaraktär. En

andra del i volymen ägnas Die 'goldener' Zwanziger, de fem åren från 1925 till 1929, och en tredje del Die Kunststadt in der Krisc. Kroll-Operan under Otto Klemperers ledning utsattes för rasande attacker i högerpressen och efter fyra års verksamhet måste den stängas 1931. I blickpunkten ställs likaså den process som fördes mot George Grosz i december 1928 på grund av hans teckning »Christus mit der Gasmaske» och som föranledde »der Kampfausschuss gegen Zensur» till en skarp protest: »Die Fortdauer und Erneuerung behördlicher Angriffe gegen das Schaffen eines hervorragenden und anerkannten Künstlers ist eine Gefahr für die Freiheit des geistigen Lebens.» De båda utgivarna som givetvis har stått inför ett embaras de richesse i sin strävan att ge en syntes av vad som på olika kulturella gebit förevar i Berlin 1918–1933, gör bruk av nära nog 500 dokumentära texter fr. a. tagna ur pressen. Urvalet är genomfört med konsekvens och urskillning från det perspektiv som anläggs.

Annorlunda uppläggning har den mäktiga volymen *Weimarer Republik. Manifeste und Dokumente zur deutschen Literatur 1918–1933*, med Anton Kaes som utgivare. Det 700-sidiga bandet ingår i en »litteraturhistorisk dokumentationsserie», varmed Metzler Verlag synes mig svara för en speciellt förnämlig insats inom germanistiken. »Wie bei den vorangegangenen Bänden wurde auch hier das Schwergewicht der Dokumentation auf alle Belange der Literaturtheorie, der Literaturkritik und des literarischen Lebens gelegt. Der Quellenwert dieser Edition liegt schon allein darin, dass die Texte überwiegend aus den Literaturbeilagen der überregionalen Tageszeitungen und den zahlreichen politisch-kulturellen Zeitschriften gezogen sind.»

I Weimarerrepubliken blev författaren i vida högre grad än förut en offentlig person som ständigt hade tillfälle att göra sin röst hörd. Det fanns en kolossal flora av tidningar och tidskrifter. Anton Kaes anger som målsättning för verket, »durch die Montage ideologisch-divergierender Texte jedes einseitige Bild der Weimarer Republik von verschiedener Seiten her in Frage zu stellen».

Kaes har dedicerat boken till sin kollega i Berkeley Leo Löwenthal. »Er verkörpert für mich die anhaltende Vitalität dieser Epoche in der Gegenwart.»

Anton Kaes talar i förordet om den »Text-Archäologie» som han bedrivit med utnyttjande av såväl väst- som östtyska bibliotek vid sidan av universitetsbibliotek i USA. Materialet har ordnats både efter historiskt-kronologiska och systematiskt-sakliga principer, framhåller Kaes, som emellertid inbjuder läsaren, »die Epoche auch auf anderen als den durch die Kapitelüberschriften und die Einleitung vorgezeichneten Wegen zu erkunden». Stoffet är fördelat på fem stora kapitel, vart och ett med en rad underkapitel. Det första partiet i boken är centrerat kring »Öffentlichkeit und Repräsentanz des Schriftstellers in der Republik»; det hårdnande klimatet för det fria ordet avspeglas här i den sjätte underavdelningen, »Schriftsteller vor Gericht: Zum Zensurproblem». Volymens andra huvudkapitel tar upp litteraturen som institution i masskommunikationernas och de nya mediernas tidsålder. Den »rena konsten» stod i en funktionskris (kap. III). Nationalism, antisemitism och nationalsocialism kommer så i blickfånget i ett fjärde parti, medan det femte kapitlet återger en mångfald texter från 1928–32 rörande författarnas roll och situation i republikens slutfas. Onekligen ger

volymen med sitt väldiga, i olika avseenden förvisso representativa texturval underlag för en ännu oskriven mentalitetshistoria från Weimarerrepublikens både bakåt och framåt i tiden så markant och ödesdigert avgränsade period.

Ulf Wittrock

Örjan Lindberger: *Norrbottningen som blev europé. Eyvind Johnsons liv och författarskap till och med Romanen om Olof. Bonniers. Sthlm 1986.*

Torsten Pettersson: *Att söka sanningen: En grundprincip i Eyvind Johnsons författarskap.* (Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut nr 114.) Åbo 1986.

Antalet studier i bokform kring Eyvind Johnsons diktning kan nu skrivas med tvåsiffriga tal, vilket självfallet medfört att behovet av en mer sammanfattande översikt blivit synnerligen starkt. Örjan Lindbergers länge omtalade, nära 400-sidiga volym tillmötesgår på alla fronter detta önskemål vad gäller Johnsons liv och produktion fram till 1938, samtidigt som den presenterar åtskilligt nytt material.

Som traditionen bjuder inleder biografen sin skildring med en rundmålning av Johnsons uppväxtmiljö och familjeförhållanden, så mycket mer motiverat i detta fall eftersom den blivande diktarens utgångsläge var av mer komplicerad natur. Med de träffande rubrikerna »Emigrantbarnet» och »Pojken som inte ville ha det bra» fäster Lindberger uppmärksamheten vid några känslomässiga knutpunkter i barndomen och de tidigaste ungdomsåren. Föräldrarnas härkomst från Blekinge respektive Värmland, moderns upplevelse av att egentligen höra hemma i ett självägande bondesamfund och inte i det omgivande norrbottniska pionjär- och industrisamhället, samt faderns sjukdom och därmed sammanhängande arbetsoförmåga och tilltagande inåtvändhet, var faktorer som bidrog till att känslan av trygg hemmatillvaro och rotfasthet hade svårt att infinna sig.

Till vilshenheten bidrog också att Eyvind av ekonomiska skäl måste flytta till fosterföräldrar. Förutom att begrepen »hemma» och »borta» härigenom gled samman för honom orsakade arrangementet en tärande moralisk konflikt: var det rätt att växa upp hos den mer välbärgade modern och hennes man – en idealbild för Arbetaren enligt författaren – när den »egna» familjen hade det så svårt? Materiell trygghet ställdes mot viljan till solidaritet. Konflikten löstes 1915 då Johnson återvände hem och påbörjade den vindlande arbetsbana som senare återgavs i Romanen om Olof, och först avbröts 1919 med flytten från arbetslöshetens Boden–Luleå till svältens och husvillhetens Stockholm.

Lindberger ägnar ett inspirerat avsnitt åt Johnsons engagemang i den ungsocialistiska rörelsen, vars revolutionssiver, internationalism, pacifism, ateism, antimilitarism och intresse för kulturella frågor lockade tonåringen och snabbt förde honom till förbundets ledning. Det var också denna miljö som gav honom möjligheter att under närmare ett år byta ut storstadens misär mot ett vederkveckande lantarbete hos den f. d. amaltheamannen Alfred Stern, och underlättade den första utlandsresan till Tysk-